

Agnes von Krusenstjerna

Få svenska författare har provocerat som Agnes von Krusenstjerna. Hon skrev rättframt om sex och kallades pervers av sin egen förläggare. Nu ges romansviten Fattigadel ut igen.

Agnes von Krusenstjerna växte upp i högreståndsmiljö.

© IBL Bildbyrå

Text — [Sara Griberg](#)

26 oktober 2010

I inledningen till romanen Fattigadel sitter en psykiskt sjuk kvinna inspärrad i ett kloster i Malaga, vaktad av spanska nunnor med rasslande radband. Mellan de hysteriska anfallen skriver hon på sina memoarer, en utlämnande skildring av sin uppväxt i en adlig familj under 1900-talets första decennier. Hon säger sig ha jagats från Sverige av "ovänliga blickar och smutsiga ord". "Som en råtta som söker ett hål har jag slunkit omkring på Stockholms gator."

Kvinnan i romanen, Viveca von Lagercrona, är Agnes von Krusenstjernas alter ego och det råder ingen tvekan om att det är författarens egen röst som når oss från nunnornas hus.

År 1934 var von Krusenstjerna själv inlagd på ett spanskt sinnessjukhus, i ofrivillig landsflykt sedan hennes senaste romaner gett upphov till en rasande moraldebatt i Sverige. Ändå var det hon skrivit inte någon samhällsomstörtande agitation.

Till formen kan hennes böcker beskrivas som traditionella herrgårdsromaner, med kvinnors utveckling och längtan efter kärlek som ständigt återkommande tema. Det som gjorde böckerna till högexplosivt sprängstoff var att de även skildrade sådant som låg dolt under den på ytan så idylliska högreståndsmiljön: kvinnors kringskurna frihet och tabubelagda ämnen som homosexualitet och incest. Samtidens dom mot författaren var hård, och under sjukdomstiden i Malaga påbörjade von Krusenstjerna det verk som hon såg som sin stora revansch, romansviten *Fattigadel*, som i höst för första gången på över sextio år kommer i nyutgåva på Bonniers förlag.

Agnes von Krusenstjerna föddes 9 oktober 1894 i en adlig officersfamilj, in i vad hon själv kallade "en gammal värld". Hemmet präglades av konservativa värderingar: vördnad för gamla anor, pliktkänsla och tron på en av Gud given samhällsordning. Mamman Eva von Krusenstjerna, född Hamilton, var dotterdotter till Erik Gustaf Geijer, och den nationalromantiske skalden dyrkades nästan som ett helgon i familjen. Agnes visade tidigt intresse för att skriva och många – även hon själv – ansåg att hon var utvald till att förvalta det lyriska släktarvet. När hon som sextonåring arbetade på en roman med titeln *Kornblixtar*, anförtrodde hon sin dagbok: "Härmed beslutar jag: Agnes von Krusenstjerna att en gång ge ut *Kornblixtar* och hävda fädrens ära. Åh, jag ska bedja Gud att det måtte gå!"

Under uppväxten levde Agnes upp till rollen som foglig och väluppfostrad högreståndsflicka. Hennes tidigaste dagboksanteckningar från 1905 andas enbart idyll: "Nu ska jag beskriva min familj och mig själv. Vår familj består av tre gossar och en snäll mamma, och en snäll pappa och mig själv som är en flicka." Redan här anger hon temat för hela sitt kommande författarskap. I nästan alla hennes böcker är det tillvaron i den fina familjens snäva krets som står i fokus. Och framförallt hur det är att växa upp till kvinna i denna miljö.

I tonåren börjar de första tecknen på psykisk ohälsa dyka upp hos Agnes. Hon drabbas av upprepade anfall av yrsel och svimningar i

skolan, vilket leder till att hon vid 17 års ålder tvingas avbryta sina studier, och hon börjar ägna all sin tid åt sitt skrivande och sina författardrömmar. Hon är mycket produktiv men skriver än så länge högst konventionella berättelser, inspirerad av älsklingsförfattare som Louisa May Alcott, Selma Lagerlöf, Dickens och Topelius – samtliga representanter för vad som i hennes kretsar betraktas som god litteratur.

För både Agnes och familjen är det en självklarhet att hon ska gifta sig, och 1914 eklateras förlovningen med medicinstudenten Gerard Odencrantz. Han tillhör rätt samhällsklass och Agnes väg in i äktenskapets hamn tycks vara tryggt utstakad. I hemlighet hyser hon emellertid hetare känslor för en stilig löjtnant. I dagboken beskriver Agnes sin fästman som ärlig och sedesam, "han har bestämt aldrig hyst ett orent begär". Med henne själv är det annorlunda. "Mitt blod brinner lidelsefullt om en man kysser min hand. Jag blir rädd att ibland hos mig själv upptäcka djup jag aldrig drömt om."

Kanske är det rädslan för dessa undertryckta känslor som gör att Agnes direkt efter förlovningen får ett psykiskt sammanbrott och läggs in på ett sjukhem. När hon skrivs ut efter några veckor gör hon ett helhjärtat försök att hänge sig åt förberedelser för äktenskapet. Hon anmäler sig till en hushållsskola och en kurs i barnavård, men känner snart att hon inte står ut och bryter förlovningen. I ett brev till en väninna skriver hon: "Jag vill ensam ut och pröva mig själv och världen. Men jag rymmer nog inte. Man går och går och snokar och kör fast i sin egen krets, sina små intressen och andas kvav luft."

1917 gav Agnes von Krusenstjerna ut sin första roman, *Ninas dagbok*. Både den och uppföljaren *Helenas första kärlek* (1918) utgör traditionella flickböcker. Även om skildringarna av unga flickors väg mot kärlek och äktenskap "speglar en ljus och lyckolängtande jungfrulig själ", som en positiv recensent skriver, anar man ändå en lätt ironi i skildringen av korrekta unga män och koketterande flickor i den högre ståndsmiljö som författaren kände så väl.

Hösten 1918 drabbades Agnes von Krusenstjerna åter av ett psykiskt sammanbrott. Den här gången togs hon in på ett psykiatriskt sjukhus, där hon blev kvar ett helt år. Läkarnas diagnos var "hysteri", en benämning som användes enbart för psykiska tillstånd hos kvinnor

och som enligt psykoanalysens grundare Sigmund Freud har sin rot i sexuella upplevelser eller trauman i barndomen. von Krusenstjerna skulle själv utveckla teorin att hon undermedvetet valde sjukdomen som en väg att göra sig fri från familjen och barndomsmiljön.

Efter utskrivningen reste hon med sin morbror till England, där hon iscensatte en spektakulär revolt mot all anständighet. Från London rymde hon till Manchester med en handelsresande hon lärt känna under båtresan, och lät honom ta hennes oskuld. Hon tycks ha handlat helt medvetet och skriver i dagboken om vad hon står i begrepp att kasta bort: "hem, kärlek, ordnat liv – och i stället ovisshet, äventyr mm. Men jag har fått nog av högadel, av Gudstro och av sedlighet."

Den psykiska sjukdomen och det faktum att hon nu definitivt brutit mot familjens förväntningar gav Agnes von Krusenstjerna friheten att bli författare på riktigt. Olof Lagercrantz skriver i sin doktorsavhandling om von Krusenstjerna 1951 att hon nu "förvandlas från sjuklig överklassflicka som levde vid sidan av tillvarons huvudfåra till en diktare som i kraft av sitt konstnärskap stod över och vid sidan av sitt öde".

När Agnes von Krusenstjerna väl tog itu med det första bokverk som hon bestämt sig för att skriva "utan att ta hänsyn till vad familjen ska säga eller andra människors omdömen" hade hon redan mött den man som under resten av hennes liv skulle få ett stort inflytande över hennes författarskap.

Hon träffade David Sprengel våren 1922, de blev förälskade och gifte sig i september samma år. Han var 14 år äldre än hon och i kulturkretsar känd som en cynisk och rabiatt skribent och litteraturkritiker. Sprengel lade efterhand sina egna litterära ambitioner åt sidan och engagerade sig helhjärtat i hustruns karriär. Han skötte kontakten med tidningar och bokförlag, och tog på sig rollen som Agnes von Krusenstjernas personliga kritiker och korrekturläsare. I vilken utsträckning han gjorde direkta ingrepp i form av strykningar och egna tillägg i hennes romaner är en omdiskuterad fråga. När den så kallade von Pahlen-fejden rasade som värst var det många som anklagade Sprengel för att ligga bakom de avsnitt i romanserien som ansågs särskilt stötande. Det är dock helt klarlagt att även om Sprengel bidrog med en hel del "förbättringar" i

manuskripten, så kommer den stora merparten av materialet från von Krusenstjernas egen penna.

Paret reste mycket tillsammans och tillbringade långa perioder i Medelhavsländerna. Agnes von Krusenstjerna fortsatte under äktenskapet att drabbas av psykisk sjukdom och tillbringade återkommande perioder på sinnessjukhus, både i Sverige och utomlands.

Även om alla von Krusenstjernas romaner kan sägas vara mer eller mindre självbiografiska, lägger hon fokus på olika aspekter av sitt eget liv i de olika verken. Den första romanserien, böckerna om Tony, kom till åren 1922–26 och handlar om en ung högreståndsflickas uppväxt och kamp mot sinnessjukdom. I romanerna beskrivs också tabubelagda företeelser som onani och lesbiska fantasier. Böckerna fick övervägande positiva omdömen, även om flera kritiker ifrågasatte om det verkligen var realistiskt att erotiken skulle uppta så stor del av en ung flickas tankar.

I sjubandsverket om fröknarna von Pahlen (1930–38) står kvinnorna ännu mer i fokus. Huvudpersonen Petra adopterar en ung flicka, Angela, och i seriens sista del bildar de båda stommen i ett kvinnokollektiv på Petras lantgods där de har för avsikt att gemensamt uppfostra barnet som Angela väntar. Kanske denna utopi om en familjebildning där männen i princip bara behövs för själva befruktningen tedde sig ännu mer hotande för den rådande samhällsordningen än bokens ”stötande” inslag av homosexualitet och incest.

Efter att Bonniers gett ut de första tre delarna i serien satte förlaget plötsligt ner foten inför det kontroversiella innehållet i del fyra och fem. I ett brev skrev Karl Otto Bonnier om von Krusenstjernas ”sjukliga lust att behandla perversa undantagsfall och icke mindre Er lust att så detaljerat skildra erotiska scener, vilka man – även utan någon slags pryderi – måste bannlysa ur litteraturen”. Förläggaren krävde att författaren skulle stryka vissa avsnitt. ”I det skick Edra båda volymer nu föreligger varken vill eller törs jag utgiva dem – dels därför att mitt förlag skulle skadas i allra högsta grad, och dels slutligen därför, att jag sätter Er som konstnär så högt, att jag ej vill, att Ert namn ska dragas ned i smutsen.”

En infekterad debatt utbröt i pressen där en mängd konservativa skribenter angrep och smutskastade von Krusenstjerna medan vissa radikala unga författare som Arthur Lundkvist, Vilhelm Moberg och Eyvind Johnson stod upp till hennes och tryckfrihetens försvar.

Enligt många forskare var Pahlen-fejden i själva verket snarare ett uttryck för den förändrade tidsandan än för att de stötande motiven i böckerna skulle ha blivit grövre. "En stor rädsla går som en rysning genom världen", skrev Karin Boye 1934 om det skifte som ägde rum vid den här tiden. 1920-talets optimism och nytänkande hade försvunnit i och med börskraschen och tändstickskungens [Ivar Kreuger](#) självmord 1932. I Tyskland brände nazisterna "osund" litteratur på bokbål och även i Sverige vann de nazistiska renhetsidealen ny mark.

Det har i efterhand också, av vissa brev från Bonniers till von Krusenstjerna, framgått att förläggarfamiljen med tanke på sin judiska härkomst kände sig tvungen att "ligga lågt" för att slippa utsättas för de allt starkare antisemitiska strömningarna.

Agnes von Krusenstjerna vägrade att ändra i manus. Hon valde att i stället ge ut böckerna på det mer frisinna bokförlaget Spektrum, men tog väldigt illa vid sig av kritiken och de kränkande anklagelserna. Hon mådde psykiskt sämre, drack för mycket och missbrukade medicin. Det hände flera gånger under den här perioden att hon blev omhändertagen av polis ute på Stockholms krogar och hon utsattes därmed för skvaller och förakt, inte bara som författare utan nu också som privatperson.

Samtidigt som schismen med Bonniers pågick försämrades den redan ansträngda relationen mellan författaren och hennes familj. Agnes von Krusenstjernas far hade dött och en infekterad arvstvist slutade med att hon stämde sin egen mor för testamentsförfälskning.

Sommaren 1934 flydde von Krusenstjerna och Sprengel de uppslitande händelserna i Sverige och reste till Spanien. I augusti fick hon ett nytt sammanbrott och togs efter ett misslyckat självmordsförsök in på en katolsk nervklinik i Malaga. Och det var här, i vad hon kallar för nunnornas hus, som hon började skriva på det som skulle bli hennes sista romansvit.

Under åren 1935–38 gavs *Fattigadel*, vars innehåll uppenbarligen inte ansågs lika stötande som det i von Pahlen-serien, ut på Bonniers förlag. Paret von Krusenstjerna-Sprengel återvände till Stockholm och levde där ett relativt tillbakadraget liv varvat med utlandsvistelser fram till 1940. Då drabbades Agnes von Krusenstjerna av en hjärntumör och avled den 10 februari. Hon blev 45 år gammal.

Att läsa: *Agnes von Krusenstjerna* (1980) av Olof Lagercrantz, *Agnes von Krusenstjerna* (1992) av Merete Mazzarella och *Fem kvinnor som förändrade världen* (2008) av Ulla Britta Ramklint.

Publicerad i Populär Historia 10/2010 (26 oktober 2010)
Artikeln författad av Sara Griberg